

KUI SUUR ON MAAILMAKIRJANDUS?

Aija Sakova-Merivee. Ausgraben und Erinnern. Denkbilder des Erinnerns und der moralischen Zeugenschaft im Werk von Ene Mihkelson und Christa Wolf. [Väljakaevamine ja mäletamine. Mälutöö ja moraalse tunnistamise mõttepildid Ene Mihkelsoni ja Christa Wolfi romaanides.] (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 171 lk.

Ausalt öeldes on pisut raske kirjutada arvustust äsja loetud raamatu kohta, mis kindlasti meeldis, millele aga just sellepärast ei ole eriti palju lisada. Ar-

vustada väitekirja mitte oponendina, veel vähem juhendajana, vaid lihtsalt kõrvalt vaatava tavalise lugejana – kuidas seda õieti teha?!

Kui mitte-juhendaja ja mitte-oponendina alustada siiski arvustatava teose žanrist, siis tuleb kohe alguses ütelda, et see on kindlasti õnnestunud. Vägaagi. Teatavasti on igal väitekirjal kaks põhi-funktsiooni. Esiteks peab selle kirjutaja oma teosega tõestama, et ta oskab mõtelda ja seda muidugi tasemel, mida kutsume akadeemiliseks tasemeks, teiste sõnadega: teooria ja metoodika olgu loetud, kaasatud ja korralikult rakendatud. Ja teiseks peab väitekirjas olema ka midagi seni teadmatut, uut, mis enne

selle väitekirja kirjutamist oli olematu. See on väga lihtne minimaalnõue, aga sellegipoolest teame ju, et nii mõnigi ei saa selle täitmisega hakkama. Ma ei mõtle siin neid lugematuid lõpetamata jäänud väitekirju, mille olemasolust on teadlikud ainult õnnetud kirjutajad ise ja pettunud juhendajad; ma mõtlen neid teostunud doktoritöid, millest on liiga selgesti näha, et need on justnimelt akadeemilised dissertatsioonid ega midagi muud. Ja sellelgi võib olla kaks põhjust. Kas on autoril tohutult palju huvitavat ainetikku, aga teooriat mitte ja ta on tagantjärele – olude sunnil, sest nõnda nõuab ju akadeemiline statuut – pisut metoodikat ja natuke teooriat peale puistanud või kuidagi sisse sokutanud. Aga kohe on näha, et need kaks osa seisavad eraldi. Või vastupidi: autor upub teoriasse, targutab pikalt ja laialt, aga lõppude lõpuks ei jää midagi pihku ja lugeja küsib raamatut käest pannes endalt, milleks seda kõike vaja oli.

Kuid Aija Sakova-Merivee väitekirja ei ole kumbagi, see on lihtsalt hästi loetav raamat, rahulikult, loomulikult ja veenvalt voolav tekst, mille lugemise järel peab tõdema: nii ongi, selge, ja ongi kõik. Just sellepärast on raske seda arvustada. Pigem tuleb kõne alla teatud kommenteerimine, iseenda ääremärkuste – sest ma ju ikka loen raamatuid pliiatiga, teisiti lihtsalt ei saa – väljatoomine ja vajadusel ka valgustamine.

Ja siis torkab silma, et enamik mu märkustest on positiivset laadi: kriipsud, hüümärgid või ristikesed, mis tähendavad, et olen nõus, leidsin midagi huvitavat või olen lisanud mõne iseenda assotsiatsiooni või mõtte. Kriitilisi märkusi või küsimärke on nii vähe, et neid ei maksa nimetadagi. Muidugi on üldiselt väga heas saksa keeles kirjutatud tekstis siin-seal väiksemaid vääratusi, mida tuleks parandada enne Saksamaal turustamist – ja seda soovitaksin –, aga neid pole mõtet siin loetleda. Kõige naljakam on vast see, et bibliograafias on

järgitud eesti tähestikulist järjekorda, mis siiski erineb saksa omast. Ükski saksa lugeja ei tea Z-i otsida S-i ja T vahelt, vaid ikkagi tähestiku lõpust, ja saksa lugejatele on W ja V kaks erinevat tähte. Aga see on pisiasi.

Mis teeb uurimuse nii heaks, on tõsi-asi, et see on hästi tasakaalustatud: teooria ühel poolel ja „lihtne” täpne lugemine teisel poolel, kahe teksti võrdlemine või pigem kõrvutamine ja filosoofiline taust või raamistik – kõik on tasakaalus. Miks see on nii, seletab autor oma eestikeelses kokkuvõttes: käesolev uurimus ei sea „eesmärgiks allutada Mihkelsoni ja Wolffi tekstide poeetikat konkreetsetele kirjandusteoreetilistele või -filosoofilistele teooriatele. Töö eesmärk on vastupidine, romaanides sisalduvatel filosoofilistel mõttepildidel lastakse astuda dialoogi üksteise ja teiste mõtlejate töodes sisalduvaga” (lk 161). See on oluline märkus: huvi keskmes on tekstid ise, mitte üks või teine teooria, mille alla võib mingi teksti paigutada, ega sildid, mida võib millegi külge või peale kleepida. Sest autor „keskendub peamiselt kõrvutavale lähilugemisele” (lk 161). Siin kõneleb armastus kirjanduse, kirjutatud sõna vastu. See on prioriteetne.

See aga ei tähenda, et sekundaarse kirjanduse kaasamine oleks hooletusse jäetud, vastupidi: teoreetiline taust on hästi ja selgesti valgustatud ning seostub eelkõige Giorgio Agambeni, Aleida Assmanni, Walter Benjamini ja Avishai Margalitiga. Nende tööd moodustavad nii Mihkelsoni kui ka Wolffi teoste vaatlemise fooni ja aitavad autoril paigutada kirjanikud võib-olla uude valgusse. Tähtis on minu meelest see, et Sakova-Merivee ei küsi, kui autobiograafilised Mihkelsoni ja Wolffi teosed on või ei ole, sest see pole eriti oluline (vt lk 54). Huvi keskmes – ja seepärast ka töö pealkirjas väljendatud – on moraalne tunnistus, üldisemalt tekstide filosoofiline potentsiaal (lk 19) ja mäletamise poeetiliste struktuuride avastamine (lk 13). Sest

„moraalsed tunnistust võiks kirjanduslikes tekstides vaadelda eelkõige kui tekstiloomes filosoofilist printsiipi, mis väljendub kõigepealt ebaõiglaselt ja mõttetult surma saanute meenutamises teksti tasandil ja nende nimel tunnistamises ehk nende loo rääkimises. Selliste surnute nime alalhoidmine on ka Avis-hai Margaliti mõistes minimaalne, mida ellujäänud nende heaks teha saavad” (lk 164). Sellest järeldub, et tegemist ei ole „ainult” kirjanduse või fiktsiooniga. Siin on rohkem mängus, nagu Sakova-Merivee veenvalt näitab ja oma eestikeelse resümee lõpplausese veel kord kokku võtab: „Nii Mihkelson kui ka Wolf võtavad oma õlule tohutu vastutuse ja ei osutu nõnda ainult kirjanikeks, vaid ka oma aja suurteks mõtlejateks, sest nende teosed püstitavad neis sisalduvate mõttepiltide ja kujundite kaudu mineviku läbitöötamise kõrval ka olulisi moraalifilosoofilisi küsimusi” (lk 167).

Kuid abivahendiks ei sobi mitte ainult välismaa tippteoreetikud, vaid kaasatakse ka kodumaa mõtlejad, nagu Jaak Tomberg ja Eneken Laanes (kes oli ühtlasi töö üks oponente). Nende viis aastat vanemate väitekirjadega dialoogis olles edendab Sakova-Merivee teatud Tartu koolkonda, sest huvitaval kombel käsitlesid ka Tomberg ja Laanes muuhulgas Ene Mihkelsoni loomingu. Tomberg¹ tegi seda samuti Walter Benjamini ja Christa Wolfi kaasates, Laanes² vaat-

¹ J. T o m b e r g, Kirjanduse lepitav otstarve. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 167 lk; vt ka L. L u k s, Lepituse teostumatu võimalikkus. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 12, lk 949–955; J. U n d u s k, Jaak Tomberg teeb ilma. – Akadeemia 2010, nr 1, lk 136–144.

² E. L a a n e s, Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 206 lk; vt ka T. S a l u m e t s, Avardades dialoogi: Morgensternist Mihkelsonini. – Keel ja Kirjandus 2010, nr 6, lk 451–453.

les Mihkelsoni koos Jaan Krossi ja Emil Todega. Ühtki teist eesti autorit pole viimasel ajal nii põhjalikult akadeemilisel tasemel uuritud – ka pikaajalisi Nobeli kandidaate Krossi ega Kaplinski mitte.

Kas sellest tuleb järeldada, et Mihkelson ongi tähtsam (parem? suurem?)? Seda muidugi mitte, aga kui noored akadeemilised uurijad nii valdavalt pöörduvad ühe autori poole, siis peab temas ju midagi olema. Vahest on ta keerulisem, suletum, ebakonventsionaalsem, väljakutsuvam?

Selles kõiges võib kübeke tõtt olla, aga pidagem meeles, et kirjanduse puhul on tegemist kunstiga ning selles valdkonnas mängivad maitse ja isiklikud eelistused ikka mingit rolli. Just seda on hästi näha käesolevas uurimuses, kus autor minu meelest natuke liiga sageli või peaaegu pealetükkivalt mainib tõsiasja, et Ene Mihkelson on väikse rahva/kirjanduse esindaja ja tundmatu (lk 18–20, 26, 32). Seda me juba teame, seda pole mõtet lõpmatuseni korrata. Pisut rohkem eneseusaldust sobiks siin küll – või lihtsalt tõdemust, et antud meetodika juures pole üldse oluline, kui suur või väike mingi keel või kirjanduslik väli on, nagu autor lk 20 implitsiitselt teebki. Või nagu kirjutas Jaan Kaplinski oma essees Tammsaarest ja Hemingwayst juba ligi 40 aastat tagasi: „Tammsaare ja Hemingway on kumbki omas keele- ja kultuuriringis esinduskirjanikud. Mõlemad on kirjeldanud midagi ajale-inimestele olulist. See, et ühe lugejaskond on miljoniline rahvas põlis-Euroopa ääremail ja teise lugejaskond enam-vähem globaalne, ei ole seesugune erinevus, mis takistaks kaht kirjanikku võrdlemast.”³

Täpselt seda teeb Sakova-Meriveegi, ta kõrvutab Wolfi Mihkelsoniga ja leiab sel viisil huvitavaid paralleele. See on igivana ja täiesti legitiimne meetod, omistamiseks kirjandusele või teatud autorile

³ J. K a p l i n s k i, Tammsaare ja Hemingway. – Looming 1977, nr 7, lk 1190.

(lisa)väärtust. Nagu saksa eksiilkirjanik Ernst Weiß kõrvutas 1939. aastal ühes arvustuses Tammsaaret Lev Tolstoi ja Margaret Mitchelliga, väites – ja minu meelest täiesti õigustatult! –, et erinevalt Tolstoist leidub Tammsaare juures tõelist huumorit.⁴ Või nagu „Keisri hullu” tõlke arvustustes Saksamaal kõrvutati Jaan Krossi muuhulgas Cervantese ja Thomas Manniga⁵ – nõnda pannakse nüüd kokku Christa Wolf ja Ene Mihkel-

son. Seda on varemgi tehtud,⁶ aga seda ei saa liiga tihti teha, sest ainult sel viisil on võimalik eesti hääle kuuldavaks tegemine. See on nõndanimetatud „väikeste” paratamatus ja vaid nii saab Aija Sakova-Merivee näidata, kui suured on „väikesed” tegelikult. Mida oligi tarvis tõestada.

CORNELIUS HASSELBLATT

---

⁴ E. Weiß, Ein neuer Meister. A. H. Tammsaare, „Wargamäe”. – Pariser Tageszeitung 10. VI 1939; vrd C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden: Harrassowitz, 2011, lk 136.

⁵ C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung, lk 318–320.

---

⁶ T. Kirss, On weighing the past: *Vergangenheitsbewältigung* and the prose of Ene Mihkelson and Christa Wolf. – Interlitteraria 2005, nr 10, lk 196–216; E. Rein, A comparative study of Joy Kogawa's *Obasan* and Ene Mihkelson's *Ahasveeruse uni* in the light of trauma theory. – Interlitteraria 2005, nr 10, lk 217–229.